

ӘОЖ 327(574:517.3); МҒТАР 11.25.91
<https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.744>

Б. СЕРДӘЛІ¹, С. ӘБСАТТАР²

¹филология ғылымдарының кандидаты, профессор

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: bekzhigit.serdaly@ayu.edu.kz

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: serik.absattar@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-5217-6871>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР САЛАСЫНДАҒЫ «КҮШ» ҰҒЫМЫ

Аңдатпа. Мақалада халықаралық қатынастар саласындағы «күш» ұғымы сөз болады. Бұл соңғы кезеңдегі ең көп талқыланып жатқан тақырыптардың бірі. ХХІ ғасырдың басында халықаралық саясатта «жұмсақ күш» (soft power) ұғымының кеңінен таралып, халықаралық қатынастарда соншалықты өзектілігінің артуының себебі кейінгі уақытта Батыстың әсіресе Америка Құрама Штаттарының жаңа мыңжылдықта кеңінен қолданып, әлемнің бірқатар елдерінде өз мүдделерін жүзеге асыруы болды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін әлемде күштер тепе-теңдігі және геосаяси ықпалдастықтың өзгеруіне әсер еткен үрдістер жүрді. ХХ ғасырдың 90-шы жылдарының басына дейін өмір сүрген биполярлы халықаралық қатынастар жүйесі жойылып, оның орнына келген жаңа әлемдік құрылым барлық мемлекеттерді өздерінің сыртқы саяси қайта қарастыруына алып келді. Осы үдеріс ішінде екінші мыңжылдықта әлемдік экономикалық көшбасшыға айналған Қытай мемлекеті де soft power-ді ескі замандардан келе жатқан өркениеті мен құндылықтарын насихаттай отырып, халықаралық саясатта шебер пайдаланып келеді. «Күш» ұғымы Халықаралық қатынастарды зерттеудегі ең маңызды тұжырымдама болғанымен, бұл мәселе төңірегінде әртүрлі пікірлер бар. Өйткені күштің қабылданған ортақ анықтамасы жоқ. Күш саясаты табиғи ресурстарға әсер ету үшін, сондай-ақ, елдер арасындағы бәсекелестіктің артуымен және олардың экономикалық күшінің қарқын алуымен саяси, мәдени және әскери күштер тұрғысынан өз бетінше қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін әртүрлі қоғамдарда әсер ету, жүйе, география және қоршаған орта сияқты факторларға тәуелді сипатта қолданылады. Мақалада, міне, осы жайт ғылыми тұрғыда жан-жақты ашылып, тұжырымдалады.

Кілт сөздер: күш, халықаралық қатынастар, актор, сыртқы саясат, қауіпсіздік, дипломатия, жаһандану.

B. Serdali¹, S. Absattar²

¹Candidate of Philological Sciences, Professor

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: bekzhigit.serdaly@ayu.edu.kz

²Senior Lecturer of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: serik.absattar@ayu.edu.kz

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Сердәлі Б., Әбсаттар С. Халықаралық қатынастар саласындағы «күш» ұғымы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2021. – №3 (121). – Б. 173–184.

<https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.744>

*Cite us correctly:

Serdali B., Absattar S. Halykaralyk katynastar salasyndagy «kush» ugymy [The Concept of «Power» in International Relations] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2021. – №3 (121). – B. 173–184.

<https://doi.org/10.47526/habarshy.v3i121.744>

The Concept of «Power» in International Relations

Abstract. The purpose of the article is to develop a definition of the concept of “force” as a tool for applied analysis of modern world political problems based on materialistic theoretical and methodological approaches. At the beginning of the 21st century, the concept of “soft power” became so widespread in international politics that it became more and more relevant in international relations, especially in the West, especially in the United States in the new millennium. After the collapse of the Soviet Union, there were processes in the world that led to changes in the balance of power and geopolitical integration. The system of bipolar international relations, which existed until the early 90s of the twentieth century, has been abolished and replaced by a new global structure, which has changed the situation in all countries. In this process, China, which has become a world economic leader in the second millennium, has also skillfully used soft power in international politics, promoting its ancient civilization and values. To achieve this goal, the article is supposed to solve two major and mutually dependent research tasks. On the one hand, it will be necessary to critically analyze existing approaches to the conceptualization of the problem of force in terms of their application to the applied analysis of modern international political realities. On the other hand, it will be necessary to identify current trends in changing the content and nature of power relations between the subjects of world politics.

Keywords: power, international relations, actor, foreign policy, security, diplomacy, globalization.

Б. Сердали¹, С. Абсаттар²

¹кандидат филологических наук, профессор

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: bekzhigit.serdaly@ayu.edu.kz*

*²старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета
имени Ходжи Ахмеда Ясави (Казахстан, г. Туркестан), e-mail: serik.absattar@ayu.edu.kz*

Понятие «сила» в международных отношениях

Аннотация. Цель статьи заключается в разработке определения понятия «силы» как инструмента прикладного анализа современных мирополитических проблем на основе материалистических теоретико-методологических установок. В начале XXI века понятие «мягкой силы» стало настолько распространенным в международной политике, что стало все более актуальным в международных отношениях, особенно на Западе, особенно в Соединенных Штатах в новом тысячелетии. После распада Советского Союза в мире произошли процессы, которые привели к изменению баланса сил и геополитической интеграции. Система биполярных международных отношений, просуществовавшая до начала 90-х годов XX века, была упразднена и заменена новой глобальной структурой, которая изменила ситуацию во всех странах. В этом процессе Китай, ставший мировым экономическим лидером во втором тысячелетии, также умело использовал мягкую силу в международной политике, продвигая свою древнюю цивилизацию и ценности.

Для достижения поставленной цели в статье предполагается решить две крупные и взаимообусловленные исследовательские задачи. С одной стороны, необходимо будет критически проанализировать существующие подходы к концептуализации проблематики силы с точки зрения возможностей их применения для прикладного анализа современных международно-политических реалий. С другой стороны, необходимо будет выявить современные тенденции в изменении содержания и природы силовых отношений между субъектами мировой политики.

Ключевые слова: сила, международное отношения, актор, внешняя политика, безопасность, дипломатия, глобализация.

Кіріспе

Халықаралық қатынастар контекстіндегі күш дегеніміз не? Бұл сұрақтың жауабын «өзінің материалдық, рухани ресурстарымен, активтері мен мүмкіндіктері арқылы қажетті нәтижеге жету үшін бір мемлекеттің басқа мемлекетке қолданатын саясаты немесе іс-әрекетін өзгерту деп анықтауға болады [1, 24-б.]. Мемлекеттердің бір-бірімен байланыста өмір сүру, жүйеде орын алу, қақтығыстарды шешу және күш іздеудің бейбіт жолдарын тандайды.

Гарвард университетінің саяси ғылымдар профессоры және АҚШ-тың халықаралық қауіпсіздік сарапшысы, неолиберализмнің жетекші тұлғаларының бірі Джозеф Най күш ұғымын ауа-райына ұқсата отырып, оның бар шарттарға тәуелді болатындығын және жұмыс істеу логикасын түсінетін адамдар аз болған тұжырымдама ретінде сипаттаған [2, 11–12-б.б.]. Күш саясаты – сөздік бойынша мағынасы «белгілі бір мақсаттың жүзеге асуы және қалаған нәтижеге қол жеткізу үшін басқалардың іс-әрекетіне ықпал ету, басқару қабілетіне ие болу. Сонымен қатар, басқалардың ойлары мен мінез-құлқына әсер етудің тағы бір тәсілі бар, ол тек қана қорқытып қана қоймай, ақшамен алдау, сендіру мүмкіндігі». Күш ұғымына байланысты көптеген зерттеулер жүргізген Джеффри Пфеффер күш терминін «іс-әрекеттер мен оқиғалардың ағымына өзгеріс жасау немесе оған қарсы тұру, адамдар қалыпты жағдайда жасамайтын іс-әрекеттерге итермелеу қабілеті», - деп сипаттады. Джозеф Най мен Джеффри Пфефферден басқа, күш ұғымына байланысты көптеген зерттеулер жүргізген және күш ұғымын халықаралық саясат анализінің түп дінгегі деп есептейтін бірнеше теоретиктер бар.

Зерттеу әдістері

Халықаралық қатынастарда «күш» ұғымын ғылыми тұрғыда зерттеу барысында материалистік теориялық және әдістемелік көзқарастарды негізге ала отырып қазіргі әлемдік саяси мәселелерді қолданбалы талдау құралы ретінде «күш» ұғымының анықтамасын тұжырымдау маңызды. Бұл мақсатқа жету үшін зерттеуде екі үлкен және өзара тәуелді зерттеу міндеттерін шешуі тиіс. Бір жағынан, қазіргі халықаралық саяси шындыққа қолданбалы талдау жасау үшін оларды қолдану мүмкіндіктері тұрғысынан билік проблемасын тұжырымдаудың қолданыстағы тәсілдерін сыни тұрғыдан талдау қажет болады. Екінші жағынан, әлемдік саясат субъектілері арасындағы билік қатынастарының мазмұны мен сипатының өзгеруінің қазіргі тенденцияларын анықтау қажет болды.

Талдау мен нәтижелер

Халықаралық қатынастар саласы мен саяси реализм бағытының жетекші тұлғаларының бірі – Ганс Моргентау саясатты күш үшін күрес деп анықтады, бірақ күш туралы нақты анықтама бере алмады. Осыған қарамастан, Моргентау күшті халықаралық қатынастардың формасы және халықаралық саясаттың негізгі мақсаттарын жүзеге асыру құралы ретінде анықтады. Калеви Дж.Холсти күш ұғымын мемлекеттің қолданатын марапаттау, жазалау, сендіру және қысым жасау сияқты әдістер арқылы, жеке мүдделеріне сәйкес адамның жеке басының мінез-құлқына ықпал ету және бағыттау қабілеті деп түсіндіреді [3, 3–5-бб.]. Роберт Дальдың айтуы бойынша күш бір актор тарапынан екінші акторға қолданылады және оны қалыпты жағдайда жүзеге асыру мүмкін емес әрекеттерге итермелеу қабілеті деп есептейді [4, 10-б.]. Қысқаша айтқанда, күш Калеви Дж.Холсти, Роберт Даль және Франкель сияқты көптеген авторлардың тарапынан қабілет, қуттылық ретінде талқыланады. Көріп отырғанымыздай, күшті теоретиктер әр түрлі тұжырымдамалармен анықтауға тырысты, сондықтан ол халықаралық қатынастар әдебиетінде әртүрлі мағынада қолданылады. Халықаралық қатынастар анализінде және күш ұғымына түсіндіруде күштің элементтері мен

өлшемдері негізгі назарға алынады. Халук Өздемир өзінің «Халықаралық қатынастардағы күш: көп өлшемді бағалау» атты мақаласында күшті ұғымын нақты тұжырымдай алудың қиындығын есепке ала отырып, ең алдымен теориялық қарапайымдылық пен күрделі шындық арасындағы дилемманы шешуге, байланысты орнатуға және оның салдарын қарастыруға керектігін түсіндіреді. Күрделі тәуелділік теориясында күшке ие болу үшін қарапайым, бірақ түсінуге болатын анализдер бірінші назарға алынады [5, 113–114-бб.].

Күштің анықтамасы мен мәні әлем мен уақыт өзгерген сайын үнемі өзгеріп отырады. Сондықтан, осы өзгерулер мен күш айырмашылықтарын көрсететін факторлар жаңа өзгерістермен бірге бола бермек. Жаһандық ақпарат дәуірінде күш, әсіресе дамыған мемлекеттерде нақты мәжбүрлеуші сипатқа ие. Сонымен қатар, әлемнің көп бөлігі дамыған демократияның болмауына байланысты күштің жаһандық өзгеруі шектеледі [2, 37-б.]. Осы өзгерістерге байланысты әлемнің әртүрлі аймақтары үшін күрделі қатынастарда әртүрлі дәрежеде қолданылатын әскери, экономикалық және жұмсақ күш сияқты күштің негізгі элементтері барған сайын маңызды бола түсуде.

Тарихи кезеңде әлемнің күш орталығы есептелген Еуропа және Америка Құрама Штаттары әртүрлі күш ресурстарын пайдаланып, басқа аймақтарға билігін, ықпалын жүргізді. Мәселен, XVI ғасырда Испания құйма алтын, отарлармен сауда, жалдамалы әскер, билеуші әулеттердің туыстық байланысы арқылы әлемде үстемдік етті. XVII ғасырда Голландия сауда-саттық, капитал нарықтары, теңіз флоты көмегімен күшін ұлғайтты. XVIII ғасырда Франция Халық, ауыл шаруашылығы, мемлекеттік басқару, әскер, мәдениетін қуатын арттыруда пайдаланды. XIX ғасыр Ұлыбритания өнеркәсіп, саяси бірлік, қаржы және несие, әскери-теңіз, либералды құндылықтар және Еуропадан бөлек аралда орналасуы оған көптеген артықшылықтар берді. XX ғасыр АҚШ алып экономика, ғылыми және техникалық көшбасшылық, орналасуы, әскери күштер және одақтар, бұқаралық мәдениет және либерал-демократиялық режимнің көмегімен көшбасшылығын бастады. XXI ғасыр АҚШ технологиялық жетістіктер, әскери және экономикалық қуат, жұмсақ күш, халықтардың жоғарғы байланыс желілері арқылы әлемде үстемдігін жүзеге асыруда.

Тарихи процеске көз жүгіртсек, көптеген жағдайларда «жұмсақ күш» XIX және XX ғасырларда «қатал күшке» қарағанда маңыздылығы артып, тиімді бола бастады. XXI ғасырдағы күштің қолданылуы қатты және жұмсақ ресурстардың қоспасына негізделеді [6, 39-б.]. Мысалы, XVIII ғасырдағы Франция мәдениеті, XIX ғасырдағы Ұлыбританияның либералды ережелері немесе XX ғасырдағы АҚШ-тың танымал мәдениеті және либералды демократия жүйесі сияқты жұмсақ қуат элементтерін қарастырсақ, ол XXI ғасырдағы АҚШ-тың қуат өлшемдері (әскери, экономикалық және жұмсақ күш) тұрғысынан ең дамушы ел болады деп күтілуде [7, 103-б.].

Жалпы, бұрын халықаралық күш көздерін бағалау оңай болған. Елдің қанша күші бар екенін білу үшін ол елдің әскери қуатын қарастырылды. Халықаралық саясатта супер держава «соғыс күші» дегенді білдірді. Сонымен қатар, қарқынды дамып жатқан әлемде әскери күшке сүйеніп, болашағымызға кепілдік бере алатынымызға сену дұрыс болмайды. Тарихшы Е.Х. Карр бір кездері айтқандай: «пікірге үстемдік ету – бұл биліктің үшінші түрі. «Бізде кемелер бар, бізде адамдар бар, бізде ақша бар» деп ән салған «Джингоистер» саяси биліктің үш негізгі элементтерін дәл анықтады: қару-жарақ, жұмыс күші және экономикалық күш [8, 59-б.]. Бірақ, ғасырлар бойы ғылым мен техниканың жетістіктері және олардың дамуы қуат түрлерін өзгертуге әкелді. Елдер арасындағы экономикалық, саяси, ұлттық және әлеуметтік қауіпсіздік қатынастарының таралуы мен дамуы жағдайында жаһандану әсерінен әлемдегі күш түрлері маңызды бола бастады.

Қуат түрлерінің нәтижесін қорытындылай келе, мемлекеттер өздерінің мүдделерін ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғап, қажетті нәтижелерге қол жеткізу үшін мәжбүрлеу арқылы өздерінің әскери күштерін қолданады. Екінші жағынан, өзінің экономикалық күшін пайдалану үшін мемлекеттер өздерінің сыртқы саудадағы инвестицияларын бір мезетте

тоқтата алады және мұқтаж болғандарға тез арада пара беруге немесе көмектесуге мүмкіндігі бар. Ең бастысы, мұнда айтылған жұмсақ күш, екінші тараптың қабылдауы қиын талаптарды әскери және экономикалық күшпен орындату мүмкін емес кезде, өз ресурстарын пайдалану арқылы өздері қалаған нәтижеге қол жеткізуге бағытталған. Күш ұғымын тұжырымдаудағы осы өзгеріс пен өзара әрекеттестікке байланысты қатал, экономикалық және жұмсақ күш ұғымдары құрылымдық жағынан өте күрделенген. Жаһандану процесінде ол өзара тәуелділікке негізделген халықаралық ортада күш ұғымы басқа ұғымдардың арқасында қалуда және акторлардың ұлттық мүдделерінің әсерінен жаһандық проблемаға айналуы мүмкін [9, 14-б.]. Мұндай жағдай мемлекеттерді қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қарулы күштерді қолдануға мәжбүр етеді. Соған қарамастан, азаматтық қоғам мен халықаралық ұйымдардың нығаюы, экологиялық және гуманитарлық ұйымдардың тиімділігінің артуы елдің сыртқы саясатына әсер ететіндей маңызды үлестерін қосуда. Алайда, сонымен бірге халықаралық қатынастардағы күш ұғымының өзгеруі біз өмір сүріп жатқан кезеңде «қатты қуат», «жұмсақ қуат» және «ақылды қуат» туралы талқылауларға да алып келді.

1-кесте – Джозеф С. Най бойынша күш-қуат түрлері

Күш түрлері	Іс-әрекеттер	Негізгі құралдар	Үкімет саясаты
Әскери күш	Мәжбүр ету Тоқтату Қорғау	Қауіп төндіру Күш-қуат	Мәжбүр ету дипломатиясы Соғыс Одақ
Экономикалық күш	Ынталандыру Мәжбүр ету	Ақшалай көмек Инвестиция	Көмек Пара беру
Жұмсақ күш	Жағымды әсер ету Қажеттілік жасау	Құндылықтар, мәдениет Саясат Ұйымдар	Бұқаралық дипломатия Екіжақты және көпжақты дипломатия

Халықаралық қатынастар әдебиеттерінде күш қолдану туралы тұжырымдамада Джозеф Най күшті қатты және жұмсақ күш деп екіге бөледі (1-кесте). Қатты қуат – бұл әскери күш, экономикалық қуат және технологиялық қуат (география, халық, табиғи ресурстар және т.б.) бар егеменді қуат. Осы күштерді қолдана отырып, бір мемлекет басқа мемлекеттердің пікірлерін өзгертуге және қажетті нәтижелерге қол жеткізуге тырысады. Барлық адамдар білетін күш түрі ретінде, Най: «Біз әскери және экономикалық күш басқалардың пікірлері мен ұстанымдарын жиі өзгертетінін білеміз. Қатты қуат қалаған нәтижеге жету үшін сендіру немесе қауіп-қатер төндіруге негізделуі мүмкін. Бұл дегеніміз, қатал қуатты пайдалану экономикалық сипатта әртүрлі санкциялар немесе көмек көрсету түрінде жүзеге асса, әскери сипатта араласу, қысым көрсету, күштеу дегенді білдіреді. Әскери күш туралы сөз болғанда, сарбаздар, әскери кемелер мен зымырандар еске түседі. Өзгеріп жатқан әлемде қақтығыс немесе тұрақты соғыс мүмкіндігі жиі болады. Сондықтан, халықаралық саяси аренада әскери күш қолдану немесе қысым көрсету тәжірибесіне сүйенетін мемлекеттер екінші тарапқа зиян тигізеді немесе жер мен адам шығынына алып келеді. Осындай халықаралық қатынастардың реттеуші болмаған анархиялық жүйесі ішінде, әлсіз мемлекеттер одан әрі зиян шекпеу үшін іс-әрекет түрін өзгертуге немесе қарсы тараптың талаптарын қабылдауға дайын [1, 141-б.]. Әскери күш сыртқы саясаттың тиімді элементі болуы Қарулы күштердің қаншалықты күшті болуына байланысты болады. Сондықтан, бейбіт уақытта Қарулы Күштер елдің қауіпсіздігі мен мүдделерін қорғау үшін бәсекелес елдерге тежеу әсерін күшейтеді. Қарулы Күштердің ықпалдылығына сүйенген елдер тұрақты мықты армиялардың болуына ерекше мән береді.

Халықаралық аренада бір мемлекет басқа мемлекетке ықпал ету мақсатында қажетті нәтижеге жету үшін мәжбүрлеудің орнына сендіру арқылы да қол жеткізуіне болады. 1990

жылы Гарвард университетінің профессоры Джозеф Най «Көшбасшылыққа жету: американдық биліктің өзгермелі болмысы» атты кітабында алғаш рет «жұмсақ күш» (Soft Power) ұғымына ғылыми тұжырымдама берді. Кейінірек 2003-2004 жылдары осы Д. Най авторлығымен жарияланған «Американдық биліктің парадоксы» және «Жұмсақ күш: әлемдік саясаттағы сәттілікке жету жолы» деп аталатын кітаптарда айтылған мәліметтерде «жұмсақ күш» ұғымы жан-жақты қарастырылып, АҚШ-тың сыртқы саясатына қатысты маңызды құндылықтар түсіндірілді. 1999–2006 жылдар аралығында Най жұмсақ қуатты анықтауға бірнеше рет түзетулер енгізді. Бір қызығы, әдебиетке шолу жасау кезінде, әсіресе Қытай сияқты алыс шығыс елдерінің ғалымдары бұл тақырыпта көптеген зерттеулер жүргізді. «Жұмсақ күш» туралы қытайлық ғалым Лю Цзуньи былай дейді: «Қытайлар әрқашан айтатын мақал бар: «Адамды адамгершілікпен сендіру, яғни адамдардың жүрегін жаулап алу үшін қатыгез күшті қолданудың қажеті жоқ». Сондай-ақ, халықаралық қатынастарда «жұмсақ күш» терминін алғаш рет енгізген Джозеф Най: «Яғни біздің қалауымызды басқалардың да мақұлдауы, қалауы оларды мәжбүрлеуден гөрі ынтымақтастық пен өз тарапына тартуда өте маңызды болып саналады» деп тұжырымдады [2, 14-б.]. Сонымен қатар, жұмсақ қуат қарсы тарапқа қысымсыз ықпал ету қабілеті ретінде қарастырылады. Басқаша айтқанда, жұмсақ қуат – бұл орнында тұрған пассивті күш түрі. Сондықтан, басқа елдердің өздері бұл биліктің ықпалына түседі және өздерінің қалауларын өзгертуге дайын болуы мүмкін. Жұмсақ күш – бұл бүгінгі демократияның, адам құқықтары, бостандықтары, әділеттілік немесе өз азаматтарына беретін саясаттың маңызды бөлігі.

Жұмсақ күш таңдауды қабылдаттыру қабілетіне негізделген және басқалардың саяси қажеттіліктерін және басымдықтарын қалыптастыру, бағыттауға қабілетіне ие. Саяси көшбасшылар және Антонио Грамши сияқты ойшылдар саяси талаптарды құру және оның шекараларын белгілеу арқылы қол жеткізілген күштің ерекшелігін бұрыннан түсінді. Бұл көптеген таңдаулар белгілеу қабілетіне ие қуат көздерімен, мысалы, тартымды мәдениет, идеология және институттармен тығыз байланысты. Әрине, жұмсақ қуатты пайдаланудың бірнеше элементтері бар. Бұл әскери күштердің саны мен экономикалық күші, елдің қаржы нарығы, бәсекеге қабілеттілік, инновациялық және шығармашылық ойлау, экономикалық өмір мен әлеуметтік капиталдың жеткіліктілігі, бостандық пен демократия саясаты, әл-ауқат, тарихи құндылықтары және мәдени байлық, өнер, кино, сәулет, музыка, т.б. Білім беру және зерттеу саясаты, ғылым мен технология инфрақұрылымы, инновациялық қабілет, дипломатиялық қабілеттер және өзін-өзі көрсету дағдылары сияқты элементтердің үйлесуі елдің назарын аударатын орталыққа айналуы үшін маңызды болып табылады.

Қысқасы, жаһанданған әлем билікке тек қана үлкен держава мәртебесімен, соғыс және саяси қуат көздерімен ғана қол жеткізуге болмайды, сонымен қатар басқа адамдардың жүрегі мен санасына әсер ету үшін ұзаққа созылған «жұмсақ күш» элементтерімен ғана қол жеткізеді деген тұжырымға негізделген. Мысалы, «Суық соғыстан» кейін ХХІ ғасырда теңдесі жоқ держава болып қалған АҚШ бұл әл-ауқаттың жоғары деңгейін ұстап тұру үшін ең алдымен өзін жұмсақ қуатқа көңіл бөлетін ел деп санайды.

Жұмсақ күштің қайнар көздері. Қазіргі кезде пайда болған жаһандық өзгерістер мен оқиғалар жұмсақ қуат көздерін маңызды етеді. Бұл көздер тарихи және мәдени әралуандығына және өзін халықаралық деңгейде таныту мүмкіндігіне қатысты елдің ішкі және халықаралық саясатына негізделген. Бұл тұрғыда жұмсақ биліктің қайнар көздеріне елдің мәдениеті, саяси құндылықтар және сыртқы саясат жатады.

Жұмсақ күштің негізін құрайтын бір мемлекеттің мәдениетінің универсалдығы және мәдени саясатының басқалар бөлісетін құндылықтар мен мүдделерге қызмет ету қабілеті өте маңызды болып табылады [2, 11-б.].

Демократия, бостандықтар, әл-ауқат пен жариялылықтың жоғары деңгейіне жету сияқты құндылықтар Америка билігіне жоғары білім және сыртқы саясат сияқты көптеген салаларда үлкен үлес қосады. Мысал ретінде Макдоналдстың, Голливудтың алып фильмдері

мен НБА финалдарын айтуға болады. Жаһандану әкелген саяси және технологиялық өзгерістерге байланысты мәдениеттер бір-біріне ықпал етеді. Әсіресе батыс мәдениетінің басқа мәдениеттеріне үстемдігінен кейін дамушы елдердің батысшылдануы нәтижесінде жаһандық араласу процесі жүріп жатыр. Фастфуд пен Соса-Сола тұтынуы, тамақ пен киім үлгілеріндегі ұқсастықтар күнделікті өмір салтымызды өзгертуде [9, 13–14-б.б.].

Екіншіден, ол саяси құндылықтарды жұмсақ күштің маңызды көздерінің бірі ретінде қарастырады. Мемлекеттің демократия, бейбітшілік, адам құқықтары және гуманитарлық көмек сияқты мәселелердегі мүдделері басқа мемлекеттердің қалауына әсер етуі мүмкін. Бір мемлекеттің демократиямен басқарылатын зайырлы және әлеуметтік құқықтық мемлекет болуы, оның адам құқықтары мен бостандықтарына баса назар аударуы, экологиялық мәселелерге және гуманитарлық көмек беру жұмыстарына көңіл бөлумен оның атының бүкіл әлемге танымал болуы бұл елдің бүкіл әлемге жұмсақ күшін арттырады. Керісінше, авторитарлық және тоталитарлық билігіндегі қауіпті және адам құқықтары проблемалары бар елдерде экономикалық және әскери күштерге ие болғанымен, олардың басқа елдерге үстемдігі мен жұмсақ күші әлсіз болады [7, 63-б.]. Мемлекет ішіндегі және шетелдердегі үкімет саясаты жұмсақ қуаттың тағы бір әлеуетті көзі болып табылады. Алайда, мемлекеттік саясат елдің жұмсақ күшін нығайта, әлсіретуі немесе нұқсан келтіруі мүмкін. Мәселен, 1950 жылдары елдегі нәсілдік сегрегация және АҚШ қару-жарағын бақылау туралы заңдардың кемшіліктері Американың Еуропадағы жұмсақ күшін азайтты. Сол сияқты сыртқы саясат елдердің жұмсақ күшіне де әсер етеді. Джими Картердің адам құқықтары саласындағы саясаты мысал бола алады, сонымен қатар Рейган мен Клинтонды басқару кезіндегі үкіметтің демократияны дамыту жөніндегі әрекеттерін айтуға болады [2, 88-б.].

Сонымен қатар әртүрлі ұйымдар және институттар елдің жұмсақ қуатын арттыра алады. Мысалы, XIX ғасырда Англия мен XX ғасырдың екінші жартысында АҚШ, Ұлыбритания және Америка экономикаларының либералды және демократиялық құрылымына сәйкес халықаралық заңдар мен институттарды (Халықаралық валюта қоры, Дүниежүзілік сауда ұйымы, Біріккен Ұлттар Ұйымы) құру арқылы беделдерін арттырды. Елдер өздерінің билігін басқалардың көзінше заңдастырған кезде аз қарсылыққа тап болады. Университеттер, қорлар, шіркеулер және басқа азаматтық қоғамдар ресми сыртқы саяси мақсаттарды күшейтетін немесе қақтығысатын өзінің жұмсақ күшін дамыта алады.

Қатал күш және жұмсақ күш ара-қатынасы. Қазіргі әлемде мемлекеттер арасындағы ұлттық күш-қуат бәсекелестігі пен «қатал» және «жұмсақ күш» ара-қатынастарын атап өту маңызды мәселе болып отыр. Қатты қуат пен жұмсақ қуат бір-біріне ықпал етеді немесе кейде бір-біріне кедергі келтіріп, қарама-қайшы келеді. Әдетте қатал қуаттың тартымды немесе жұмсақ жағы болуы мүмкін. Мысалы, әскери күш гуманитарлық көмек үшін пайдаланылатыны таңқаларлық емес. Қарулы Күштердің оң қарым-қатынасы, өзара білім беру бағдарламалары, технологиялық және доктриналық инновациялар, қорғаныс өнеркәсібі сияқты көптеген функциялары мемлекеттің назарын аударатын орталыққа және оның жұмсақ күшіне айналуында маңызды роль атқарады [6, 38-б.]. Мәжбүрлеуге және мәжбүрлеуге дағдыланған ел өзінің жұмсақ күшін кез-келген салада қолданады дегенге сену мүмкін емес. Әскери және экономикалық күшті үлкен саяси ықпал ету үшін пайдаланған кезде, ол экономикалық көмек немесе бейбітшілік сияқты қағидаттары бар ел ретінде өзінің мүдделерін көрсетеді. Жұмсақ қуат пен ықпал бірдей нәрсе емес. Жұмсақ қуат тартымды болғанымен, адамдарды сөзбен өзгерту мүмкіндігі ғана емес. Сонымен қатар, жұмсақ қуат дегеніміз – басқаларды өзіне тарту мүмкіндігі және тартымдылықты немесе келісімді білдіреді. Сондай-ақ, жұмсақ қуат қатты қуатқа байланысты болмауы мүмкін. Бұл, мысалы, Ватиканның жұмсақ күші сияқты.

Кеңес Одағы Венгрия мен Чехословакияны басып алғаннан кейін аймақта өз ықпалының көп бөлігін жоғалтты, оның экономикалық және әскери ресурстары өсе берді, бірақ оның жұмсақ қуаты әлсіреді [2, 15–18-бб.].

Жұмсақ қуат пен қатты қуат байланысы туралы Д. Най былай дейді: Жұмсақ қуат пен қатты қуат өзара байланысты. Себебі, бір мемлекеттің басқа мемлекеттердің іс-әрекеттеріне әсер ету арқылы мақсатына қол жеткізу қабілетінің екі жолы бар. Олардың арасындағы айырмашылық іс-әрекет түріне де, ресурстардың нақтылығына да байланысты. Бұйрық беру, мәжбүрлеу және сендіру әдісіне негізделуі мүмкін. Сонымен бірге тұлғаның тарту күші оның мәдениеті мен құндылықтарының тартымдылығына немесе саяси талаптарын өзекті ете отырып өз мақсаттары үшін пайдалану мүмкіндігіне негізделуі мүмкін, сол арқылы басқалардың өз қалауларын білдіре алмайтындындай дәрежедегі жағдай қалыптастыруға қабілетіне сүйене алады».

Жұмсақ күш саясатының сыртқы саясатта қолданылуы. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап әлемнің державасы болған АҚШ-тың осы жаңа ғасырдың басында өзінің күшінің шыңында тұрғанын көреміз. АҚШ-тың көптеген ресурстары бар, әсіресе экономикалық күш тек қаржылық пайдаға ғана емес, сонымен бірге жұмсақ күшке де ықпал ететін ресурстарға да ие. Әлемдік аренада АҚШ сияқты мемлекеттер дамуды басымдылыққа алатындықтан жұмсақ күшті таңдайды. АҚШ билігін, еркіндіктерін әл-ауқаттың жоғары деңгейіне жетелеуге мүмкіндік беретін демократия, американдық бұқаралық мәдениетте жиі айтылатын, мысалы, қол жетімділік және ашықтық сияқты жоғары білім, медиа индустрия және сыртқы саясат сияқты салалар американдық билікке ықпал еткен басым құндылықтарға айналғанын көреміз. Бжезинский американдық бұқаралық мәдениеттің жұмсақ күш ерекшеліктерін былай түсіндіреді:

«Американың мәдени тартымдылығы ол бейнелейтін рахатқа негізделген өмір салтына негізделуі мүмкін, бірақ оның жаһандық үндеуін жоққа шығаруға болмайды. Американдық фильмдер мен теледидар бағдарламалары әлемдік нарықтың төрттен үш бөлігін қамтиды. Американың бұқаралық мәдениеті әсіресе әлем жастарының магнитті тарту күшіне ие. Американдық танымал музыка мен құмарлықтар өте белсенді, тамақтану және ішу әдеттері мен киімдер әлемде көбірек еліктелуде. Интернет тілі ағылшын тілі болып табылады, және ғаламдық Интернет-чаттардың көпшілігі АҚШ-тан бастау алуда» [10, 45-б.].

Көбіне образдар сөздерден гөрі құндылықтарды жеткізеді, ал Голливуд әлемдегі ең үлкен промоутер және көрнекі нышанға айналдыратын фильмдермен «Американдық арманды» жасайды [2, 63-б.]. АҚШ-тың мәдени қуатының қозғалтқышы деп санауға болатын Голливуд фильмдері Американың әйгілі мәдениеті мен саяси хабарламалары арқылы әлемге кеңінен таралды. Голливуд АҚШ әкімшілігінің жалпы саясат стратегиясында маңызды рөл атқарады. Фильмдерде көбінесе саяси процестің рухымен сәйкес келетін анық немесе жасырын хабарламалар болады. Сонымен қатар, ол өзінің американдық болмысты нығайтуға тырысып, Американың сыртқы саясаты мен мүдделерін алға тартады. Біз білетіндей, АҚШ әкімшілігінің қырғи қабақ соғыстан кейінгі жеңісінен кейін түсірілген фильмдер отбасылық құндылықтар, патриотизмді, «американдық бейбітсүйгіштікті» бейнелейді, 11 қыркүйектегі террорлық шабуылдардан кейін патриотизмге негізделген фильмдер: «Миллион долларлық сәби» және Оскар сыйлығымен марапатталған «Қақтығыс» немесе 2007 жылы шыққан «Апокалипсис» фильмдері АҚШ пен бүкіл әлемдегі көрермендердің назарын аударды.

Әлемдегі ең үлкен экономикасы бар Америка мұнымен шектеліп қалмайды, сонымен қатар ол тікелей шетелдік инвестициялар көлемі бойынша екінші орында тұрған Ұлыбританиядан екі есе алда. Әлемдегі 500 ірі компанияның 219-ы АҚШ-та орналасқан. АҚШ-та нарықтық құны бойынша әлемдегі ең ірі жүз компаниялардың 59-ы бар. Әлемдегі үздік 100 брендтің 62-сі АҚШ-та орналасқан [6, 53-б.]. Екінші жағынан, Американың жұмсақ күш элементтерінің қатарына қосыла алатын McDonald's әлемнің 130-дан астам елінде 30 000-нан астам мейрамханаларында көптеген клиенттерге қызмет етеді және өте кең таралған. Сауда – бұл мәдениетті жеткізудің бір әдісі ретінде жеке байланыстар, сапарлар немесе сауда жасау арқылы жүзеге асыруға болады. Көптеген Қытай басшыларының ұлы немесе қызы Америкада білім алады. Әлемдегі ең беделді 20 университеттің ішінде 17-і АҚШ-та

орналасқан. Зерттеулерге сәйкес, АҚШ-та 2,4 миллион қытай және 2 миллионға жуық үнділер тұрады [11, 88]. Сонымен бірге, Үндістан мен Қытайдан келген студенттер – АҚШ университеттерінде оқитын шетелдік студенттер контингентінің ең басым бөлігін құрайды. Академиялық және ғылыми алмасулар американдық жұмсақ қуатты арттыруда маңызды рөл атқарды. Мәселен, 1950 жылдары Кеңес Одағымен алмасу бағдарламалары екі ел арасында сапарлар жасады. 1958–1988 жылдар аралығында жазушылармен, журналистермен, офицерлермен, музыканттармен, бишілермен, спортшылармен және ғалымдармен бірге АҚШ-қа жалпы 500 000 кеңес азаматы келді. Америка азаматтары арасында Нобель сыйлығын алған адамдардың саны басқа елдерге қарағанда көп болды. Бұл жетістіктер Американың экономикалық жағынан да, жұмсақ күшімен де күшейеді. Америка Құрама Штаттары жаһандық ақпарат құралдарының қоғамға әсер ету мүмкіндігіне ие, сонымен бірге жаһандық гегемония мақсаттарына жету үшін қорғаныс стратегияларын қайта құруда.

NPR, VOA, Азат Еуропа радиосы, Азаттық радиосы, Флоридадан Кубаға Кастро режиміне қарсы насихат тарататын «Марти Радиосы» сияқты ақпарат құралдары артып келе жатқан Американың жұмсақ күшінің бір бөлігі болып табылады, сонымен қатар жоғарыда айтылған БАҚ-тың бүкіл әлемде тарататын және насихаттайтын бөлімшелері бар АҚШ медиасының маңызды қаруы. Бұл танымал мәдени үндеу Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Еуропаның демократиялық қайта құрылуына ықпал етті, американдық экономикалық және әскери күштердің маңызды факторы, Маршалл жоспары және НАТО-ның бұқаралық ақпарат құралдары. Неміс журналисі Йозеф Йоффе Американың жұмсақ күші туралы былай дейді: «Бұл оның экономикалық және әскери әлеуетінен де артық күш. Төменгі немесе жоғары американдық мәдениет Рим империясы кезінде соңғы кезеңінде пайда болған мәдениетке қатты ұқсайды, бірақ жаңа американдық бұқаралық мәдениет қазіргі заманның мүмкіндігімен орасан зор күшпен таралуда. Рим мен Кеңес Одағының мәдени әсері дәл оның әскери мүмкіндіктерімен шектелді. Алайда Американың жұмсақ күші «аспанында күн батпайтын империяда» үстемдік етеді десе болады. Себебі заманауи американдық жұмсақ күш құралдарының әлеуеті өте зор» [2, 13-б.]. Жалпы, американдық кинотеатрлар мен Голливуд танымал мәдениетті және американдық өмір салтын насихаттаумен және Америка туралы ашық және жасырын хабарларымен Америка Құрама Штаттарындағы ең үлкен жұмсақ күш болып қала береді. Қысқасы, бүкіл әлемге ұсынатын «Жұмсақ күшімен» АҚШ әлемдегі көптеген адамдарды өзіне тартып отыр.

Әлемдік акторлардың халықаралық саясатта «жұмсақ күшті» пайдалану туралы айтқан кезде тек қана Батыс елдерінің бұл бағыттағы саясатын айтып ғана қоймай, Шығыста Азия құрылысында орналасқан алпауыт Қытай Халық Республикасының Жұмсақ күш саясаты туралы да тоқталу қажет. Қытай өзінің соңғы жылдардағы экономикалық жетістіктері мен 1978 жылдан бастап жүзеге асырылған экономикалық кеңею саясатының аясында елге шетелдік инвесторларды тарту үшін ынталандыру мен мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен қатар, Қытай бүгінде әлемдегі ең ірі экономикалық нарық болып саналады және көптеген елдермен жұмыс істегісі келетін супер держава ретінде қарастырылады. Егер біз Қытайдың жоғары технологиялық өнімді, бір-бірімен тізілген көпұлтты капиталды, инвестицияларды және бай жер асты ресурстарын өндіретін әлеуетін ескеретін болсақ, әлемнің қуат тепе-теңдігін батыстан шығысқа қарай түбегейлі теңдестіруге мүмкіндігі бар деу қате болмас. Іс жүзінде, Қытай күшті әлеуетке ие ел болғанымен, оны елдер арасындағы дипломатиялық тәсілдер қарастырылған кезде «жұмсақ күшті» қолдану арқылы өзінің беделін арттыруға тырысады деп айтуға болады. Халықаралық қатынастардағы Soft Power тұжырымдамасы қызу талқыланатын тақырып болғандықтан, 1990-шы жылдардың басынан бастап Қытайда жұмсақ күш концепциясы бойынша маңызды зерттеулер жүргізілді. 2008 жылы Бейжің Олимпиадасы, Конфуций институттары және 2010 жылғы Шанхай дүниежүзілік көрмесі Қытайдың жұмсақ күшінің өсуіне себеп болды. Конфуцийлік идеологияға негізделген Қытай мәдениеті жаһандық бәсекелестікте қажетті нәтижеге жету үшін биліктің өсіп келе жатқан

имиджін дамыту мақсатында халықтық дипломатия мен сыртқы саясат арқылы өзінің шақыруын қолдана отырып, шекара проблемаларын шешуді және адам құқықтарына қатысты мәселелерді батыстағыдай дамушы елдерді тартуға тырысады. Қытайда халықаралық аренада лайықты орынға жету үшін жаһандық саясатқа әсер ете алатын жұмсақ қуат көзі бар және ол Қытайды тұрақты тартымды ел ретінде халықаралық аренадағы елеулі орнын қамтамасыз етеді. Алайда, осы зерттеуден көріп отырғанымыздай, ол Қытайдың қазіргі ресурстары мен жұмсақ күшінің әлеуеті әлі де болса бүкіләлемге бірдей әсер ететіндей жеткілікті дәрежеде еместігі анық.

Қытай үкіметі бүкіл әлемде өзінің экономикалық және әскери күшінің маңыздылығын атап көрсетуге және сақтауға тырысады. Бұл тұрғыда Қытайдың өсіп келе жатқан күшімен бірге жүретін және Азиядан Африка мен Латын Америкасына дейін созылатын жұмсақ энергетикалық саясат Қытайдың әскери және экономикалық күш элементтеріне негізделген қатаң державасының басымдықтары сияқты назар аударады. Қытай Африка, Латын Америкасы және Орта Азия елдерін дамытуда инвестициялары, ұсынылған сыртқы көмегі, Конфуцзы институттары, тілдерді оқыту саясаты, халықаралық ұйымдарға мүше болу арқылы құрылған беделді мәртебесі және тарихи құндылықтары бар қуатты елдердің бірі. Жаңа Жібек жолы жобасы аясында Қытай мемлекеті жұмсақ қуатының негізгі элементтерін зерделеу және талдау осы дипломдық жұмыстың мақсатына сай зерттеу тұрғысынан назар аударарлық болып табылады. Шығыс пен Батыс арасындағы экономикалық интеграцияны қамтамасыз ету үшін Қытай Жаңа Жібек жолын жандандыру жобасына ұмтылуда. Бұл жоба, Орталық Азия елдері мен Азия мемлекеттеріне үлкен экономикалық мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар ҚХР халықаралық қатынастарда жаңа жаһандық экономикалық және саяси тәртіпті орнату үшін осы жобаның мүдделері мен саясатына қолданып отырғандығы жиі сынға алынып, басқа әлем елдерінің сескенуін оятады. Қытай Халық Республикасының жаһандық көшбасшы болу стратегиясында әсіресе экономикалық тетіктерге баса назар аударуы оны басқа әлемдік акторлардан ерекшелігі болып табылады. Жаңа Жібек жолы жобасы да сарапшылар тарапынан ҚХР-ның геоэкономикалық саясатының жемісі ретінде бағаланады.

Қорытынды

Нәтижесінде, басты мәселе мәжбүрлеу мен қысымға бағытталған «қатал күш» пен сендіру мен тартуға негізделген «жұмсақ күш» арасындағы тепе-теңдікті қалыптастыру болып табылады. Қатты күштерді шамадан тыс пайдалану жұмсақ қуаттың басқа елдердің адамдарына әсер ету қабілетін тиімсіз етуі мүмкін. Мысалы, 2003 жылы АҚШ-тың Иракқа басып кіруі кезінде өзінің әскери күшін көрсетуге тырысқанымен бұл оның жаһандық имиджіне теріс әсер етті. Қазіргі уақытта халықаралық саясатта күшті тиімді пайдалану мемлекеттерді жаулап алуда заңдылық пен келісім элементін қамтыған жұмсақ күштермен тығыз байланысты. Басып алынатын елге достық қарым-қатынаста болып, тіпті бұл елге оған көмектесуге ниетті бейнесі бар мемлекет ретінде саясат қолдану арқылы ішкі кадрламен және билікпен тығыз байланыс орнатылады. Әлемдік ақпараттандыру кезеңінде күш алпауыт мемлекеттердің қолында және бұл күш қазіргі таңда өте аз мәжбүрлеуші сипатқа ие [1, 39-б.].

Қатты күш пен жұмсақ күштің үйлесімі «ақылды қуат» болады деп айта аламыз. «Ақылды күш» стратегиясы күшті әскери құрылымға қажеттіліктің күшеюімен бірге мемлекеттердің өздерінің ықпалы мен заңдылықтарын тарату үшін құрған одақтардың, серіктестердің және байланысты институттарға салған инвестициялардың және одақтастардың санын көбейтуге бағытталған. Сонымен қатар, АҚШ-тың ақылды күш стратегиясын іске асыру үшін қатты және жұмсақ қуатты қолдануға қолайлы негіз дайындайды және интеграцияланған стратегияны жасауға тырысады. Бүгінгі күні, Маршалл жоспары, НАТО немесе Біріккен Ұлттар Ұйымы, ақылды күштің мысалы ретінде, осы

ізденістің маңызды нәтижелері болып табылады. Қатты күш пен жұмсақ күш айырмашылығы туралы түсінудің тағы бір жолы – қалаған нәтижеге жетудің әртүрлі тәсілдерін ескеру екендігі анық. Жоғарыда келтірілген мәліметтер және мысалдар арқылы қазіргі халықаралық қатынастарда және әлемдік мемлекеттердің сыртқы саясатында жұмсақ күш саясатының орасан зор ықпалды құралы екендігіне көз жеткіземіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шинковский М., Фролова Я. Фактор силы в современной системе международных отношений // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. – С. 24–30. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-sily-v-sovremennoy-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheni>
2. Най Джозеф С. Гибкая власть: как добиться успеха в мировой политике / перевод с англ. В.И. Супруна. – Новосибирск; Москва: «Тренды», 2006. – 221 с.
3. Най Джозеф С. «Мягкая сила» и американо-европейские отношения // Свободная мысль–XXI, 2004, №10. – С. 33–41. [Электронный ресурс]. URL: <http://smartpowerjournal.ru/soft-power>
4. Aydoğan Bekir. Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi. – 2013. – 58 s.
5. Özdemir Haluk. Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme // Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. – Cilt 63, No 3, 2008. – S. 113–144.
6. Yılmaz Sait. Güç ve Politika. – İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2008. – 624 s.
7. Vedat Demir. Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç. – İstanbul: Beta Yayınevi, 2012. – 321 s.
8. Carr E.H. The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. – L., 2016. – 233 p.
9. Бергер П., Хантингтон С. Многоликая Глобализация. – Москва: Аспект-Пресс, 2009. – 379 с.
10. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / пер. О.Ю. Уральская. – Москва, 2009. – 330 с.
11. Най Джозеф. Будущее Власти / пер. Верченко В. – Москва, АСТ-Пресс, 2014. – 448 с.

REFERENCES

1. Shinkovskii M., Frolova Ia. Faktor sily v sovremennoi sisteme mezhduarodnyh otnosheni [The force factor in the modern system of international relations] // Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta, 2009. – S. 24–30. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-sily-v-sovremennoy-sisteme-mezhdunarodnyh-otnosheni>
2. Nai Dzhozef S. Gibkaia vlast: kak dobitsia uspeha v mirovoi politike [Flexible power: how to succeed in world politics] / perevod s angl. V.I. Supruna. – Novosibirsk; Moskva: «Trendy», 2006. – 221 s. [in Russian]
3. Nai Dzhozef S. «Miagkaia sila» i amerikano-evropeiskie otnosheniia [“Soft power” and US-European relations] // Svobodnaia mysl–XXI, 2004, №10. – S. 33–41. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://smartpowerjournal.ru/soft-power>
4. Aydoğan Bekir. Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi [Report: The Concept of Power and Public Diplomacy]. – 2013. – 58 s. [in Turkish]
5. Özdemir Haluk. Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme [Power in International Relations: A Multidimensional Assessment] // Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. – Cilt 63, No 3, 2008. – S. 113–144. [in Turkish]
6. Yılmaz Sait. Güç ve Politika [Power and Politics]. – İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2008. – 624 s. [in Turkish]

7. Vedat Demir. Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç [Public Diplomacy and Soft Power]. – İstanbul: Beta Yayınevi, 2012. – 321 s. [in Turkish]
8. Carr E.H. The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. – L., 2016. – 233 r. [in English]
9. Berger P., Hantington S. Mnogolikaia Globalizaciia [Multi-Faceted Globalization]. – Moskva: Aspekt-Press, 2009. – 379 c. [in Russian]
10. Bzhezinskii Zbigneu. Velikaia shahmatnaia doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategicheskie imperativy [The great chessboard. American dominance and its geostrategic imperatives] / per. O.Ju. Uralskaia. – Moskva, 2009. – 330 c. [in Russian]
11. Nai Dzhozef, Budushhee Vlasti [The Future of Power] / per. Verchenko V. – Moskva, AST-Press, 2014. – 448 c. [in Russian]